

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ЗАСТОСУВАННЯ ПРИЙОМІВ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В
РОБОТІ ЛОГОПЕДА ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ»**

Виконала:

студентка групи KorLs1-M20z
спеціальності 016 Спеціальна освіта.

Логопедія. Спеціальна психологія

Пронь Юлія Миколаївна

Науковий керівник:

Мілевська О.П., кандидат пед. наук,
доцент, доцент кафедри логопедії та
спеціальних методик

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИЙОМІВ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ.....	8
1.1. Поняття сенсорної інтеграції та закономірності її розвитку за умов нормотипового онтогенезу.....	8
1.2. Особливості становлення сенсорної інтеграції у дітей з порушеннями психофізичного розвитку.....	18
1.3. Стан проблеми логопедичного супроводу дітей із дисфункцією сенсорної інтеграції в умовах ІРЦ.....	24
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЕВОГО ТА СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ДІТЕЙ, ЯКИМ НАДАЮТЬСЯ ПОСЛУГИ В ІРЦ.....	31
2.1. Обґрунтування методики констатувального дослідження.....	31
2.2. Аналіз результатів констатувального дослідження.....	37
РОЗДІЛ III. ЗАСТОСУВАННЯ ПРИЙОМІВ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ ЛОГОПЕДИЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ В УМОВАХ ІРЦ.....	46
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. Процеси демократизації та деінституалізації, які сьогодні є характерними для організації освіти дітей з психофізичними порушеннями в нашій державі, спричинили реформування систем виявлення цих порушень та надання допомоги таким дітям.

Відповідно до статистики ВООЗ, за останні роки в усьому світі спостерігається негативна тенденція щодо показників здоров'я дитячого населення: зменшується кількість здорових дітей та зростає кількість дітей з інвалідністю, з порушеннями фізичного та розумового розвитку і становить близько 3-4 % від загальної кількості дітей. Україна не становить винятку: частішають випадки аутизму, інтелектуальних та тяжких мовленнєвих порушень тощо. Попри те, що психофізичні порушення спричиняють різні розлади розвитку в дитячому віці, фахівці практично завжди свідчать про наявність у структурі цих розладів порушень мовлення, порушень комунікативної поведінки та порушень сенсорної інтеграції (Л. Стахова, А. Душина)

Відповідно, створюється суспільний запит щодо організації та проведення кваліфікованої корекційно-реабілітаційної допомоги та забезпечення комплексного психолого-педагогічного супроводу цим дітям.

Значною мірою в Україні задовольняють ці запити та забезпечують право дітей з особливими освітніми потребами на освіту інклюзивно-ресурсні центри (ІРЦ)[44]. Стратегічним завданням цих державних інституцій є власне комплексний психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами раннього та дошкільного віку, які не відвідують заклади дошкільної освіти; дітей, які здобувають освіту у формі педагогічного патронажу. Важливою складовою цього супроводу є логопедична складова – надання послуг з корекції та розвитку мовлення.

Контингент дітей, охоплених комплексною допомогою фахівцями ІРЦ, становить поліморфну групу, оскільки особливі освітні потреби зумовлені у

них різними психофізичними порушеннями: інтелектуальними розладами, порушеннями функцій аналізаторних систем, порушенням опорно-рухового апарату, порушеннями мовлення, затримкою психічного розвитку, розладами аутистичного спектра, комплексними порушеннями розвитку. Окрема частка дітей, які отримують скерування до ІРЦ – це діти з психосоціальними проблемами.

Аналіз результатів кількарічної роботи (з 2017 р.) ІРЦ, показує, що значна кількість звернень обумовлена саме порушеннями у дітей мовленнєво-комунікативної сфери; суттєвою також є кількість звернень щодо стійких труднощів навчальної діяльності та соціальної адаптації, в основі яких теж лежать порушення мовленнєвого та комунікативного розвитку.

Дослідження проблем мовленнєвого розвитку у дітей (праці В. Бельтюкова, А.Богущ, Т.Візель, М.Жинкіна, Є.Соботович), свідчать, що необхідною умовою розвитку мовлення дитини як вищої психічної функції є інтеграція основних сенсорних відчуттів та слухового сприймання. За умов нормотипового розвитку ці процеси відбуваються природно: мозок аналізує та інтегрує сигнали, що надходять від різних органів відчуттів та формує адаптивну відповідь. Недоліки психофізичного розвитку спричиняють порушення отримання та опрацювання сигналів навколишнього середовища, які надходять до центральної нервової системи дитини, тобто порушення сенсорної інтеграції [36].

Проблеми сенсорної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами розглядають в різних аспектах зарубіжні та вітчизняні дослідники. Про вплив сенсорного розвитку на розвиток та навчання дітей писали О. Декролі, Я. Коменський, Г. Костюк, М. Монтесорі, С. Русова та ін. Процес сприймання як основу аналізу сенсорних відчуттів досліджували психологи П. Гальперін, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін. Сенсорну сферу дітей з інтелектуальними порушеннями присвятили дослідження: Е. Бейн, К. Вересотська, Т. Головіна, М. Нудельман, М. Соловйов, Н. Стадненко та ін..

Вагомими є дослідження А. Заплатинської щодо аналізу впливу сформованості сенсорної інтеграції дитини на процес соціальної адаптації дитини та її здатності до навчання. Н. Антохіна, Л. Ковальова вивчали використання методів сенсорної інтеграції в роботі з дітьми, що мають порушення зору в умовах ДНЗ [1]. Т. Скрипник розкриває питання застосування методу сенсорної інтеграції як підґрунтя цілісного розвитку дітей з аутизмом [50].

Питання впровадження сенсорної інтеграції у корекційні послуги дітям з ООП, використання цього терміну у міжгалузевих дослідженнях розкривають роботи Т. Фаласеніді, М. Козак [56].

Сенсорну інтеграцію як метод корекції порушень мовленнєвого розвитку досліджували Т.Скрипник, А. Заплатинська, ін.; специфіку діагностування стану сформованості сенсорної інтеграції дитини та її вплив на діяльність центральної нервової системи – Дж. Айрес, Ф. Лофорн, Л. Міллер.

Сучасний підхід до логопедичної роботи з дітьми з ООП передбачає врахування впливу рухових, мовленнєвих та психічних порушень на динаміку розвитку дитини. Тому необхідною умовою такої роботи є стимуляція розвитку мовлення, моторики та психіки дитини, що потребує застосування відповідних технологій.

Одними з них є технології сенсорної інтеграції. Вони актуальні в роботі вчителя-логопеда ІРЦ, оскільки ґрунтуються на м'яких контактах з різними сенсорними стимулами, метою яких є підсилити, збалансувати та розвинути обробку стимулів, які надходять до ЦНС. Оскільки мовлення є вищою психічною функцією, то дисфункції у розвитку сенсорної інтеграції часто стають перешкодою для успішного опанування дитиною мовленням.

Водночас, наголосимо, що зв'язок дисфункцій сенсорної інтеграції у дітей із мовленнєвими порушеннями досліджений недостатньо. Також не визначено особливості комплексної корекційно-розвиткової роботи з дітьми з порушеннями мовлення та дисфункцією сенсорної інтеграції.

Тому вважаємо, що застосування прийомів сенсорної інтеграції у роботі вчителя-логопеда ІРЦ сприятиме корекції та розвитку мовлення у дітей з особливими освітніми потребами.

Мета дослідження: визначення умов ефективного застосування прийомів сенсорної інтеграції в роботі логопеда.

Для досягнення мети дослідження було визначено такі **завдання:**

- 1) аналіз психолого-педагогічної, логопедичної, лінгвістичної літератури з обраної теми; характеристика поняття «сенсорна інтеграція»;
- 2) визначення особливостей становлення сенсорики у дітей з різними порушеннями мовлення;
- 3) розроблення методики виявлення стану сенсорної інтеграції у дітей з ПМР та її апробація; аналіз результатів;
- 4) вивчення можливостей застосування прийомів сенсорної інтеграції в роботі логопеда інклюзивно-ресурсного центру; узагальнення результатів.

Об'єкт дослідження: логопедичний супровід в умовах інклюзивно-ресурсного центру.

Предмет дослідження: умови застосування прийомів сенсорної інтеграції в роботі логопеда інклюзивно-ресурсного центру.

Методологічна база дослідження: теорія про психофізіологічну основу мовлення та про між аналізаторну взаємодію (П.Анохін, Л.Виготський, О.Лурія), теорія про психофізіологічні механізми і структурні компоненти мовленнєвої діяльності (В. Бельтюков, Д. Ельконін, М. Жинкін, О. Леонт'єв та ін.); положення про провідну аферентацію та аферентний синтез у мовленнєвій функціональній системі (О. Лурія); про взаємозв'язок мовленнєвим та моторним розвитком (В. Бехтерев, М. Кольцова); психолого-педагогічна концепція формування знань, умінь та навичок (О. Леонт'єв, В. Бондар, В. Засенко, В. Синьов, М. Шеремет).

Методи дослідження. У дослідженні були використані наступні методи: *теоретичні* – вивчення й аналіз психологічної, педагогічної і методичної (в тому числі логопедичної) літератури, нормативних документів

з проблеми дослідження; *емпіричні* – анкетування, спостереження, бесіда; описовий метод; *експериментальні* – кількісний і якісний аналіз емпіричних даних.

Експериментальна база дослідження: Комунальна установа „Інклюзивно-ресурсний центр” Снятинської міської ради Коломийського району Івано-Франківської області. Дослідженням було охоплено 15 дітей з особливими освітніми потребами.

Наукова новизна дипломного дослідження:

– уточнено теоретичні відомості з питань сенсорної інтеграції та її значення у процесі онтогенезу;

– узагальнено наукові дані про зв'язок дисфункції сенсорної інтеграції та розвитку мовлення;

– розроблено практичні рекомендації щодо застосування прийомів сенсорної інтеграції у роботі логопеда інклюзивно-ресурсного центру.

Практична значущість: запропоновані матеріали можуть бути використані у роботі логопедів та психологів інклюзивно-ресурсних центрів, закладів дошкільної та загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, логопедів навчально-реабілітаційних та розвиткових центрів; батьками дітей з особливими освітніми потребами.

Апробація результатів дослідження здійснювалась на результатів дослідження здійснювалась на щорічній звітній науково-практичній конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2021 р.); на V Міжнародній науково-практичній конференції „Eurasian scientific discussions” (Barselona, Spain, 2022).

Публікації. Основний зміст і результати дослідження висвітлено у 1 публікації.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, списку використаних джерел (73 найменування), містить 4 таблиці, 3 рисунки. Основний обсяг складає 64 сторінки.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження дозволило з'ясувати, що на сучасному етапі надання корекційно-розвиткових послуг дитячому населенню в Україні є актуальною проблема корекції процесів сенсорної інтеграції у дітей первинним чи вторинними порушеннями мовлення. Узагальнення результатів дослідження дало змогу сформулювати наступні висновки:

1. Інклюзивно-ресурсний центр забезпечує надання комплексного психолого-педагогічного супроводу дітям з особливими освітніми потребами, які є наслідком психофізичних порушень, деприваційних станів, соціальних негараздів. Логопедичний супровід як одна зі складових комплексного супроводу має на меті проведення системної роботи з дитиною, її батьками, іншими фахівцями та вирішує завдання діагностики рівня мовленнєвого розвитку дитини, розроблення рекомендацій та здійснення корекції або розвитку мовленнєвих процесів та умінь у дітей.

Подолання порушень мовлення відбувається у тісному зв'язку з активізацією сенсорних процесів: слухового, зорового сприймання, м'язових та вестибулярних відчуттів, систем проціоцептивних зв'язків та ін. Більшість дітей з мовленнєвими порушеннями відзначаються наявністю порушень у роботі сенсорних систем та схильні до порушень сенсорної інтеграції.

2. Сенсорна інтеграція, як процес упорядкування відчуттів, отриманих від периферичних рецепторів різної модальності, забезпечує синтез та обробку чуттєвої інформації і становить основу для розвитку осмислених дій, поведінки, реагувань на ситуацію, навчання. Порушення психофізичного розвитку спричиняють недорозвинення базових нейропсихологічних та нейрофізіологічних механізмів, внаслідок чого порушуються процеси сприймання і обробки сенсорної інформації.

Сенсорна інтеграція формується поетапно впродовж раннього та дошкільного віку (від народження до 7 р.); у процесі її становлення дитина опановує систему сенсорних еталонів: зорові та слухові відчуття, відчуття

дотику та руху, м'язові відчуття, смакові та нюхові відчуття, відчуття опори, вазомоторні та вестибулярні відчуття, а також досвід мовленнєвої та інших видів діяльності. Інтегративна сенсорна діяльність та сформована на цій основі сенсомоторна поведінка виступають як фундамент загального розумового розвитку дитини, зокрема, мовленнєвого.

3. Діти з порушеннями мовлення, обумовленими порушеннями психофізичного розвитку, які охоплені логопедичним супроводом в умовах інклюзивно-ресурсних центрів, відзначаються наявністю ознак сенсорної дезінтеграції. Вона виявляється у загальній моторній незграбності (у разі моторних та сенсорних алалій, дизартричних порушень), порушеній координації рухів (у разі невротичного та неврозоподібного заїкання, моторних алалій), затримці мовленнєвого розвитку, порушеннях слухового сприймання та розрізнення, порушеннях просторової орієнтації та зорового гнозису, порушеннях кінетичного та кінестетичного артикуляційних праксисів, порушеннях тонкої моторики.

4. Експериментальне вивчення стану сформованості мовленнєвого розвитку та сенсорної інтеграції у дітей в умовах ІРЦ показало такі результати:

– Обмежені мовленнєві уміння у фонетичній, лексичній, граматичній ланках (низький рівень мовленнєвого розвитку) у дошкільників підгрупи 1 (ЗМР, ЗПМР): порушення засвоєння і відтворення мовних засобів, порушення смислової обробки багаточленних мовленнєвих низок, порушення предметної співвіднесеності, не сформованість орального та артикуляційного праксисів, недорозвинення фонематичних процесів.

Дисфункції сенсорної інтеграції у дошкільників підгрупи 1 проявлялись у труднощах сприймання та обробки акустичних сигналів, труднощах обробки вестибулярної інформації.

– Переважаюче лексико-граматичне недорозвинення мовлення у дошкільників підгрупи 2 (ЗПР): порушення розвитку системи граматичної словозміни словотворення, порушення лексичної системності, звуження

лексичної семантики, труднощі синтаксичного структурування, несформованість акустико-артикуляційних диференційовок, порушення вимовних умінь, знижена увага до мовно-мовленнєвих явищ.

Дисфункції сенсорної інтеграції у дошкільників підгрупи 2 проявлялись у слабкій здатності щодо обробки сенсорних сигналів, у порушеннях статичної і динамічної рівноваги, в імпульсивних діях та рухах при виконанні завдань, відзначалась слабкість самоконтролю; у окремих труднощах тактильного аналізу.

– Специфічні особливості мовленнєвого розвитку у дітей підгрупи 3 (РАС): порушений візуальний та емоційний контакт з дорослим, труднощі підтримання контакту; низька або відсутня мовленнєва ініціатива, уподібнення мовних засобів (кліше): наявність ехолалій; особливості використання загальноповживаної лексики, схильність до вокалізацій;

Дисфункції сенсорної інтеграції у дошкільників підгрупи 3 проявлялись чисельними порушеннями сенсорної обробки інформації: неадекватне сприймання і обробка тактильних відчуттів, схильність до незвичних рухів та положення тіла, руховий неспокій, неадекватні реакції на звукові подразники та окремі зорові стимули, стійкі відволікання на сторонні подразники і труднощі переключення, труднощі фіксації уваги тощо.

6. Визначено умови застосування прийомів сенсорної інтеграції в роботі логопеда інклюзивно-ресурсного центру та розроблено зміст цієї роботи. Враховано особливості мовленнєвого розвитку та особливості сенсорно-інтегративної діяльності дошкільників із затримкою мовленнєвого розвитку, затримкою психомовного розвитку, затримкою психічного розвитку, розладами спектра аутизму.

Запропонована структура логопедичного супроводу з використанням прийомів сенсорної інтеграції з метою комплексного впливу на мовленнєві та сенсорні процеси. Передбачено здійснення вибору ресурсної зони; ознайомлення батьків зі значенням сенсорної інтеграції; цілеспрямований логопедичний вплив з корекцією сенсорно-інтегративної сфери з

урахуванням стану мовленнєвих умінь дітей, вікових та психологічних особливостей.

Запропоновано комплекс корекційно-розвиткових вправ для забезпечення логопедичного супроводу з використанням прийомів сенсорної інтеграції в умовах інклюзивно-ресурсного центру.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів заявленої проблеми і потребує продовження. Перспективу дослідження вбачаємо у розробленні диференційованих комплексів вправ з урахуванням провідного порушення розвитку дитини, розроблення відповідних проблемі дослідження методичних матеріалів для проведення просвітницької роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антохіна Н.В., Ковальова Л.В. Використання методів сенсорної інтеграції в роботі з дітьми, що мають порушення зору в умовах ДНЗ. *Система надання освіти дітям з особливими потребами в умовах сучасного навчального закладу: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*. 2016. 198 с.
2. Банди А., Мюррей Э., Лейн Ш. Ребенок и сенсорная интеграция. Теревинф. 2018. 768 с.[перевод с англ.].
3. Бельтюков В.И. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи (в норме и патологии). М.: Педагогика, 1977. с. 34.
4. Бернштейн Н.А. Физиология движений и активность. М.:Наука, 1990. 496 с.
5. Блінова Г.Й. Альбом для обстеження мовлення у дитини. К.: Видавництво „Благовіст”, 2001. 216 с.
6. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник. К. : Вища шк., 2007. 542 с.
7. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 374 с.
8. Богуш А. М. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи. Навчально-методичний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово». – 2008. 304 с.
9. Визель Т.Г. Проблемы речевого развития детей: в поисках решений. М.: Московский институт психоанализа. 2019.187 с.
10. Визель Т.Г. Основы нейропсихологии. Теория и практика. М.: Издательство АСТ, 2021.544 с.
11. Выготский Л.С. Мышление и речь. М.: Лабиринт, 1996. 486 с.
12. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психол. очерк: Кн. для учителя. – 3-е изд. М.: Просвещение, 1991. 54 с.

- 13.Галушко Т.В. Застосування кінезіологічних вправ у корекційно-розвивальній роботі з дітьми із тяжкими порушеннями мовлення. *Логопед.* 2016. №2. С. 58–60.
- 14.Гвоздев А. Н. Вопросы изучения детской речи. М.: Издательство АПН РСФСР, 1961. 470 с.
- 15.Дегтяренко Т. В. Нейрологопедичний підхід у діагностиці та корекції тяжких порушень мовлення у дітей дошкільного віку. *Особлива дитина:навчання і виховання.* №1, 2016. С. 38-46.
- 16.Дегтяренко Т. В. Міждисциплінарний і нейроонтогенетичний підходи до психолого-педагогічного супроводу дітей з дизгенетичним синдромом розвитку. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України.* 2014. – С. 282.
- 17.Дегтяренко Т. М., Вавіна Л.С. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами. Суми: Університ. кн., 2016. 302 с.
18. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2004. 352 с.
- 19.Дичківська І.М., Поніманська Т.І. М.Монтессорі: теорія і технологія. К.: Видавничий Дім «Слово», 2009. 304 с.,
- 20.Джин Айрес. Ребенок и сенсорная инеграция. Теревинф, 2009. 268 с. [перевод с англ.].
- 21.Жинкин Н. И. Механизмы речи. М.: Издательство АПН РСФСР, 1958. 378 с.
- 22.Заплатинська А.Б. Технологія сенсорної інтеграції у корекційному вихованні дошкільників із дитячим церебральним паралічем: автореферат дисертації канд. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2016. 18 с.
- 23.Заплатинська А.Б. Методичні основи Корекції процесу сенсорної інтеграції дітей з ДЦП засобами темної сенсорної кімнати. *Актуальні проблеми корекційної освіти: Міністерство освіти та науки України,*

- Національний університет ім. Драгоманова, Кам'янець-Подільський університет Ім. Івана Огієнка. 2015. Вип. 6, Ч. 1. С.126-137.*
24. Заплатинська А. Напрями формування та корекції процесів сенсорної інтеграції у дітей з церебральним паралічем. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. 2012. Вип. XVII в двох частинах, частина 2. С. 291-299.*
25. Кіпаренко О. Сенсорна інтеграція як метод корекції розладів у дітей. *Проблеми сучасної психології. 2020. Вип.49. С. 152-176.*
26. Кислинг У.: Сенсорная интеграция в диалоге. Понять ребенка, распознать проблему, помочь обрести равновесие. М.: Теревинф, 2017. 240 с.[перевод с англ.].
27. Кисличенко В.А. Логопедичний супровід сім'ї, в якій виховується дитина з порушеннями мовлення: автореф.дис.канд.пед.наук: 13.00.03. К., 2011. 20 с.
28. Клименко В.В. Механізми психомоторики людини. Київ, 1997. 192 с.
29. Конопляста С.Ю., Сак, Т.В., Шеремет М.К. Логопсихологія : навч. посіб. за ред. М.К.Шеремет. К.: Знання.2010. 293с.
30. Крановиц К.С. Разбалансированный ребенок. М.:Редактор, 2012. 384с.[перевод с англ.].
31. Литвин Н. І., Борецька О. В., Сойко О. В. Комплексна психолого-педагогічна реабілітація дітей з особливими потребами засобами сенсорної інтеграції. *Психологія: реальність і перспективи. 2018. Вип. 10. С. 94–100.*
32. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. Москва: Академия, 2009. 384 с.
33. Лурия А. Р. Проблемы высшей нервной деятельности нормального и аномального ребенка.М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. 418 с.
34. Луценко І. Психолого-педагогічний супровід дитини з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання. *Інклюзивна освіта: Стан і перспективи розвитку в Україні. 2007. С. 20-33.*

35. Мартиненко І.В. Логопсихологія : курс лекцій. 2-ге вид., випр. і допов. Київ: ДІА, 2016. 115 с.
36. Мартинюк В.Ю. Концептуальні засади допомоги дітям з обмеженням життєдіяльності. *Міжнародний неврологічний журнал*. 2019. № 1. С. 6-16.
37. Миронова С.П. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.
38. Москалець В. П. Загальна психологія: підручник. К.: Ліра–К, 2020. 564 с.
39. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник. За заг. ред. Колупаєвої А. А. К: « А. С. К. », 2012. 308 с.
40. Островська К.О., Саламон О.Л., Січкач Л.І., Кондратенко Ю.В., Резнік Н.В. Секвенційні програми допомоги дітям з аутизмом. Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2017. 119 с.
41. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник. За заг. ред. М.А. Порошенко та ін. Київ. 2018. 252 с.
42. Павлова Н.В., Дегтяренко Т.В. Нейрологопедический подход к диагностике тяжелых нарушений речи у детей. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал*. 2015. № 6 (50). С.136-145.
43. Павлова Н.В., Дегтяренко Т.В. Обоснование целесообразности нейрологопедической коррекции как ориентированного метода раннего вмешательства при тяжелых нарушениях речи. *Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України: матеріали Х Всеукраїнської науково-практичної конференції (21-22 квітня 2016)*. 2016. С.162-166.
44. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 №545 ([Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text>

- 45.Ревуцька О.В. Теорія та методика виховання дітей з вадами мовлення : навч. посіб.; Бердян. держ. пед. ун-т. Бердянськ: Ткачук О.В., 2016. 239 с.
- 46.Рібцун Ю. В. Науково-теоретичні аспекти професійної діяльності вчителя-логопеда. *Логопед.* 2012. № 1 (13). С. 2–7.
- 47.Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. К.: Освіта України, 2011. 29 с.
- 48.Рібцун Ю. В. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Корекція розвитку» для 1-4 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. К., 2018. 83 с.
- 49.Сєднєва В. О. Основи корекційної роботи з учнями, які мають особливості психофізичного розвитку: методичні рекомендації. Миколаїв, 2011. 36 с.
- 50.Скрипник Т. Сенсорна інтеграція як підґрунтя цілісного розвитку дітей з аутизмом. *Особлива дитина: навчання і виховання.* 2016. № 4. С. 24–31.
- 51.Соботович Е. Ф. Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции (Дети с нарушением интеллекта и моторной алалией): Учеб. пособие для студентов. М.: Классике Стиль, 2003. 160 с.
- 52.Соботович Є.Ф., Трофименко Л.І. Особливості засвоєння дітьми із ЗНМ узагальненого лексичного значення слова та його понятійної співвіднесеності. *Дефектологія.* 2000. №1. С. 16 – 19.
- 53.Стахова Л.Л., Душина А.А. Сенсорна інтеграція як метод корекції порушень мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації.* 2019.С.127-129.
- 54.Стахова Л.Л., Лютова А.Г. Формування звуко-складової структури мовлення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації.* 2016. С. 136-139
- 55.Тарасун В. В. Психолого-педагогічна допомога дітям переддошкільного віку з особливостями в розвитку: напрями реалізації. Монографія. К.: Видав. НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 376 с.

56. Фаласеніді Т. М., Козак М. Я. Порушення сенсорної інтеграції у дітей з особливими потребами. *Молодий вчений*. 2017. № 9. С. 102–105.
57. Хаустова В. Основні етапи та особливості розвитку ігрової діяльності в нормі і при аутичних порушеннях. *Аутизм і порушення розвитку*. 2004. № 3. 112 с.
58. Чуприков А. П., Чорна Т. В. Про нетрадиційні засоби відновлення сенсорної інтеграції при дитячому аутизмі. *Фітотерапія*. 2017. № 3. С. 73–77.
59. Шевцов А., Заплатинська А.. Сенсорна інтеграція в системі медико-психолого-педагогічного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2009. Вип. XII. С. 133-137
60. Шевцов А.Г, Ільїна О.В. Нейропсихологічний підхід у корекції розвитку дітей з психофізичними порушеннями. *Актуальні проблеми корекційної освіти: Міністерство освіти та науки України, Національний університет ім. Драгоманова, Кам'янець-Подільський університет Ім. Івана Огієнка*. 2015. Випуск 5. С. 347-360.
61. Шеремет М. К. Логопедія. Підручник. К. : ВД «Слово», 2014. 675 с.
62. Шеремет М. К. Нейрофізіологічні особливості розвитку мовлення дітей раннього віку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб. наук. пр. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні»*. 2008. № 11. С. 8-13.
63. Шеремет М.К., Коломієць Ю.В., Апухтіна В.В. Психомовленнєвий розвиток дітей із мовленнєвими порушеннями. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 26. С. 270–274.

64. Шеремет М.К., Макухова Т.В. Міждисциплінарний синтез теоретичних досліджень у збагачення методологічної бази логопедії. *Освіта та педагогічна наука*. Київ, 2012. Вип. 4. С. 58–62.
65. Школьнік С.Я., Ланцюженко З.Д. 100 розвивальних логопедичних ігор та вправ. Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2008. 54 с.
66. Як Э., Аквилла П., Саттон Ш. Строим мостики с помощью сенсорной интеграции. Терапия для детей с аутизмом и другими pervasive расстройствами развития. Белая церковь, 2016. 240 с.
67. Bechstein M. Sensorische Integration. – URL: <http://www.mbechstein.de/>
68. Borchardt K. et al. Sensorische Verarbeitungsstörung. Theorie und Therapie der Sensorischen Integration. Idstein: Schulz-Kirchner Verlag, 2005. 455 S.
69. Emmons P.G., Andersson L. M. Understanding Sensory Dysfunction Learning, Development and Sensory Dysfunction in Autism Spectrum Disorders, ADHD, Learning Disabilities and Bipolar Disorder. London: Jessica Kingsley Publishers, 2005. 175 p.
70. Hilton C. Sensory Processing and Motor Issues in Autism Spectrum Disorders. In Matson J.L., Sturmey P. (eds) International Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders. Springer, 2011. P. 175-193.
71. Hřčová J. Senzorická integrácia ako jedna z alternatívnych intervencií u detí s poruchou autistického spektra. In Sociálné služby. roč. 16, č. 4. 2014. S. 16-19.
72. Smith Myles B. et al. Asperger Syndrome and Sensory Issues. Practical Solutions for Making Sense of the World. Kansas: Autism Asperger Publishing Co., 2005. 129 p.
73. Schaaf R.C., Miller L.J. Occupational therapy using a sensory integration approach for children with developmental disabilities. In: Journal of Mental Retardation and Developmental Disabilities research Reviews. WilleyBlackwell, vol. 11, no. 2, 2005. p.